

İSTANBUL İRANLILARI (ایرانیان استانبول)

Hasan Hazreti ve Diğerleri, Tahran: Logos Yayınevi, 2022, 220 Sayfa, ISBN: 978-622-7825-39-8

 Murat CELEP

Tahrani İnan. muratclp29@gmail.com,

 doi

 iThenticate®

Makale Türü: Yayın Değerlendirme

Geliş/Received: 19.07.2022

Kabul/Accepted: 22.09.2022

Sayfa/ Page:

Atıf/Citation:

Celep, M. (2022). İstanbul İranlıları. *MECMUA-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* ISSN: 2587-1811 7(14), 218-222.

Yayın Değerlendirme/Publication Review

İSTANBUL İRANLILARI (ایرانیان استانبول)

Hasan Hazreti ve Diğerleri, Tahran: Logos Yayınevi, 2022, 220 Sayfa, ISBN: 978-622-7825-39-8

Bölgede öne çıkan iki devlet olarak Türkiye ve İran çok uzun zamandan süregelen bir komşuluk ilişkisine sahiptir. Bu uzun tarihi ortaklığın bir getirisi olarak söz konusu devletlerin birbirleriyle etkileşimi de modern zamanlara doğru gelindikçe artış göstermiştir. Özellikle İran açısından bakıldığında bu devletin modernleşme sürecinde Osmanlı Devleti ve bilhassa İstanbul çok önemli bir konuma sahip olmuştur. İran'ın modernleşme sürecinde Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu bu işlevsel konumu, söz konusu döneme yönelik gerek İran'da gerekse Türkiye'de yapılan çeşitli araştırmalara da yansımıştır. Bu bağlamda İran'da Osmanlı tarihi alanında uzmanlaşan isimlerden biri olarak öne çıkan Tahran Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Doç. Dr. Hasan Hazreti, son dönemlerde -değerlendirmesini yaptığımız bu çalışmayla birlikte- iki ülkenin ortak tarihi birikiminin kapsamına giren çeşitli çalışmalar yayımlamıştır. (Hazreti, H. 2021; Hazreti, H. ve Mirbılok, N. 2021; Hazreti, H. ve Mir Rıza, F. S. 2022). "İstanbul İnanlıları" adını taşıyan ve üçünün telif ve dördünün tercüme olduğu toplamda yedi makaleden oluşan bu son çalışmasında ise Hazreti, telif eserlerden birini kendisi kaleme almış olup kalan altı çalışmayı çeşitli araştırmacılarla birlikte hazırlamıştır. Türk diline de hâkim olan Hazreti, bu birikimini Osmanlı arşivi ve bu dilde yayımlanmış telif eserlerden istifade etmek suretiyle çalışmalarına da yansıtılmaktadır.

Kitap, yazarın giriş bölümünde de ifade ettiği üzere bazıları daha önce çeşitli yerlerde yayımlanmış olan ve toplamda yedi makaleden oluşan bir düzene sahiptir. Yine ele alınan konuların hatırı sayılır bir kısmını da 19. ve 20. yüzyılı içeren dönemler ihtiva etmektedir (Hazreti vd, 2022, s.1). Bu kısa izahatın ardından çalışmanın içeriğine değinilecek olursa ilk makaleyi Bedik adında Osmanlı tebaasına mensup birinin İran meşrutiyeti ile ilgili rapor mahiyetinde kaleme aldığı bir yazının Farsça tercümesi oluşturmaktadır. İkinci makale ise Mirza Muhsin Han Muinülmülk'ün Osmanlı elçiliğine ayrılmıştır. Üçüncü makalede İstanbul İnanlılarının kurduğu Encümen-i Saâdet ve bu encümenin İran meşrutiyet hareketiyle olan bağlantıları mercek altına alınmıştır. Dördüncü makalenin konusu ise Mirza Rıza Erfeüddeve ve onun (İran'ın) Osmanlı elçiliğine ayrılmıştır. Beşinci makaleyi M. Volkan Atuk tarafından kaleme alınan ve "İttihat Terakki Cemiyeti'nin İran Politikası" adını taşıyan Belleten dergisinde yayımlanmış Türkçe makalenin Farsça çevirisi oluşturmaktadır. Altıncı makale ise Erik-Jan Zürcher'in "Turkey: A Modern History" kitabının dördüncü bölümünün "Justice and Development, 2002-2014" adını taşıyan on yedinci kısmının "Adalet ve Kalkınma Partisi (2002-2014)" adıyla Farsçaya çevirisi oluşturmaktadır. Son makale olarak ise Halil İnalçık tarafından kaleme alınan "Osmanlı Tarihi Kronolojisi"nin Farsçaya çevirisi yer almaktadır. Hemen belirtelim ki çalışma kapsamına dâhil edilen Türkçe ve İngilizceden Farsçaya yapılan tercümelere mütercimler tarafından metin içeriğine dair herhangi bir değerlendirmede bulunulmamış yalnızca kısa bir giriş ile çalışmaya dair genel bilgiler verilerek tercümelere geçilmiştir.

Bedik'in 1910 yılında kaleme aldığı ve birinci makale olarak kitaba alınan yazı, Hasan Hazreti ve Muhammed Hüseyin Sadiki tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Kitabın giriş bölümünde de Bedik'e dair bazı değerlendirmelerde bulunularak onun, bir nevi dönemin Osmanlı aydınını temsilen o dönem İran siyasetinde önemli rol oynayan Muhammed Ali Şah, Settar Han gibi isimlerle İran'daki Meşrutiyet hareketi ve yine o dönem İran'ının toplumsal ve siyasi yapısı ile İngiltere ve Rusya'nın İran karşısındaki politikalarına olan vukufuna işaret edilmiştir. Dönemin dünyasında yaşanan gelişmelere vakıf olan Bedik'in meşrutiyet hareketlerini övmesi ve dönemin konjonktürel durumuna yönelik çözümlenmeleri onun bu sistemi istibdat ve sömürge düzeni karşısında bir kurtuluş reçetesi olarak konumlandığını göstermektedir. Bu yazıda en dikkat çeken ve kendisine geniş yer bulan hususlardan birisi de Bedik'in İran'da özellikle de Tebriz ve Tahran'da cereyan eden hadiselere yönelik geniş bilgisidir. Ayrıca söz konusu yazıda Meşrutiyet hareketi sürecinde İstanbul'da bu hareket için toplanan yardımlara da işaret edilmektedir.

Hasan Hazreti tarafından kaleme alınan ve Mirza Mohsen Han Muinülmülk'ün 1871-1890 tarihleri arasında yürüttüğü Osmanlı elçiliği görevini içeren ikinci makalede; Muinülmülk'ün İran'a gönderdiği raporlarda Osmanlı'nın günden güne ilerleme kaydettiği ve İran'ın ilerleme sürecinde bu devletin gerisinde kaldığı yönündeki uyarılar dikkati çekmektedir. Zira kendisi Osmanlı'nın günden güne ilerlemesini İran için bir sorun olarak telakki etmektedir (Hazreti vd, 2022, s.23). Muinülmülk'ün elçiliği süresince önemli görevlerinden birini Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu İran'a rapor etmek oluşturmaktaydı. Bu yönüyle söz konusu raporlar, İran'ın Avrupalı devletlerle ve yine Osmanlı

ile olan karmaşık ilişkilerinde büyük önem taşımaktaydı. Öte yandan Tahran'a gönderdiği raporlarda İngiltere ve Rusya'nın iki İslam ülkesi arasındaki ilişkilere müdahil durumlarına da işaret etmektedir (Hazreti vd, 2022, s.22). Elçiliğinin ilk yıllarında II. Abdülhamid'le iyi ilişkilere sahip olduğu ifade edilen Muinülmülk'ün padişahın politika ve hedeflerine karşı da ilk zamanlar olumlu baktığı ancak zamanla görüşünün değişmeye başladığı aktarılmaktadır (Hazreti vd, 2022, s. 25-26). Yine iki ülke ilişkilerinde adeta kronik hale gelmiş olan sınır sorunları ve iki ülke vatandaşları arasında yapılan evlilikler ve bu evliliklerin ortaya çıkardığı bazı hukuki meselelere de yer verilmiştir (Hazreti vd, 2022, s.27-28). Muinülmülk'ün elçiliği döneminde yaşanan en önemli olaylardan birisi de İstanbul'da İran menşeli bir gazete olan ve ileride meşrutiyetçi fikirlerin filizlenmesinde önemli rol oynayacak olan Ahter gazetesinin kurulmasıdır. Belli oranda düşünce özgürlüğüne sahip olan bu gazete, Muinülmülk'ün çabasıyla Ağa Muhammed Tahir Tebrizi'nin yönetiminde ve Mirza Necefali Han Hoyi ve diğerlerinin yazarlığında 1875 yılında yayın hayatına başlamıştır (Hazreti vd, 2022, s.29). Aynı gazetede tütün imtiyazına karşı kaleme almış olduğu makale ve yine Melkem Han ile olan arkadaşlığı ise Muinülmülk'ün azledilmesinin gerekçelerini oluşturması bakımından dikkat çekicidir. (Hazreti vd, 2022, s.32). Görünüşe göre İstanbul bu dönemde İran'daki yönetime/yönetim anlayışına karşı mücadelenin önemli merkezlerinden birine dönüşmektedir.

Hasan Hazreti ve Seyyide Şebnem Şemseddin tarafından kaleme alınan ve "İstanbul İranlıları Encümeni Saâdeti ve İran Meşrutiyeti Gelişmeleri" adını taşıyan üçüncü makalede ise bu önemli encümenin kuruluşuna, sahip olduğu işleve ve önemli faaliyetlerine dair bilgiler aktarılmaktadır. Bu bağlamda söz konusu encümenin kim ya da kimler tarafından kurulduğu bilinmemekle birlikte Muhammet Ali Şah Kaçar'ın 23 Haziran 1908'de meclisi topa tutmasının ardından İstanbul'a kaçan tüccarlar, yazarlar ve muhacirler tarafından kurulduğu (Hazreti vd, 2022, s.35), yine bu derneğin İran dışında kendisini Azerbaycan Eyalet Encümeni'nin temsilcisi olarak tanıtp Tebriz ile Necef ve yine Avrupa şehirleri arasındaki ilişkileri koordine ettiği belirtilmektedir (Hazreti vd, 2022, s.36-37). Devamında İstanbul'da yayımlanan Şems ve Suruş gazetelerinin söz konusu encümenin düşünce, görüş ve faaliyetlerini yansıtmak suretiyle önemli bir rol oynadıkları da ifade edilmektedir. Tüm bunların yanı sıra encümenin en önemli faaliyetlerinden birisi Tebriz'deki meşrutiyetçileri desteklemek için maddi kaynak toplamasıdır (Hazreti vd, 2022, s.48). Encümene dair dikkat çeken bir diğer husus ise İran'ın İstanbul elçiliği üzerinde sahip olduğu nüfuzudur. Bu makalenin son kısmında ise Şems ve Suruş gazetelerine dair önemli bilgi ve değerlendirmeler yer almaktadır.

Hasan Hazreti ve Muhammed Hüseyin Sadıki tarafından kaleme alınan ve Mirza Rıza Erfeüddeve'nin Osmanlı elçiliğine ayrılmış olan dördüncü makalede öncelikle Erfeüddeve ile ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalara değinilmekte ve devamında onun hayatına dair bilgiler aktarılmaktadır (Hazreti vd, 2022, s.67-69). Erfeüddeve İran'ın Osmanlı elçiliğine tayin edilince Muzaffereddin Şah kendisinden Osmanlı'nın İslam birliği politikasına eşlik etmesini ve yine II. Abdülhamid'e İran'ın yardımını bildirmesini söylemiştir (Hazreti vd, 2022, s.70-71). 10 yıl süren elçiliği süresince çok fazla servet biriktiren (Hazreti vd, 2022, s.78) Erfeüddeve'nin görev süresi boyunca Osmanlı toprağında yaşayıp İran toprağını taciz eden aşiretler meselesinde ve yine İstanbul'da mukim İranlıların okul taksit ödemeleri ile hastane ve kabristan gibi hizmet alanlarında vergi ödemelerinden muaf tutulmaları gibi hususlarda çaba sarf ettiği belirtilmiştir. Ayrıca o, Sultan II. Abdülhamit'ten İranlı Şiiilerin Mekke ve Medine'de dini merasimlerini düzenlemeleri için de talepte bulunmuş ve bu talebi Sultan tarafından olumlu karşılanmıştır (Hazreti vd, 2022, s.78). Öte yandan İranlı babadan ve Osmanlı tebaası Arap anneden dünyaya gelen çocukların Osmanlılar tarafından askerlik hizmetiyle mükellef tutulmaları gibi sorunlar bu dönemde de devam etmiştir. Tüm bunların yanı sıra Erfeüddeve iki ülke ilişkilerini geliştirmeye yönelik de çaba göstermiş ve bu bağlamda Osmanlı ile İran arasında yaşanan sınır sorunlarında yapıcı bir tutum sergilemiştir (Hazreti vd, 2022, s.72-75). Erfeüddeve ile iyi ilişkilere sahip olmadığı anlaşılan İhtişamüssaltana kaleme aldığı hatıratında, Erfeüddeve'nin elçiliğinin son dönemlerinde İran elçiliğinin sistemsiz ve karışık durumuna işaret etmekte ve İranlı tebaanın elçilik işlerine müdahil olduğunu ifade etmektedir (Hazreti vd, 2022, s.79). Bu bölümde dikkat çeken hususlardan biri de Erfeüddeve'nin tedavi için gittiği Paris'ten geri döndükten sonra Enver Paşa'nın kendisine Rusya'ya karşı Almanya ve Osmanlı ittifakına dair öneride bulunduğu ancak kendisinin bunu reddettiği yönündeki rivayettir (Hazreti vd, 2022, s.79). Son olarak bu kısımda dikkat çeken hususlardan birisi de Erfeüddeve'nin Mustafa Kemal Atatürk ile bir temasının aktarılmasıdır. Buna göre İzmir'in Yunanlılar tarafından ele geçirildiği İstiklal Savaşı'nın başlarında çok sayıda Türk'ün

Yunanlılara esir olması ve esaretlerini oldukça zor koşullar altında geçirmeleri üzerine Mustafa Kemal Paşa bir telgrafla Erfeüddevle'den Birleşmiş Milletler nezdinde bu zulümle ilgili bir çare düşünmesini rica etmiştir. Bu rivayetin başka hiçbir kaynakta bulunmaması makale yazarlarını bunun Erfeüddevle'nin kendi konumunu olduğundan büyük göstermek için uydurmuş olabileceği şeklinde bir düşünceye sevk etmiştir (Hazreti vd, 2022, s.80). Erfeüddevle'nin çok yönlü, pragmatist ve zaman zaman kişisel çıkarlarını milli menfaatlerle iç içe geçirdiği faaliyetlerde bulunması, hakkında hüküm vermenin çok zor olduğu bir kişilik olarak tasvir edilmesine yol açmıştır (Hazreti vd, 2022, s.83).

‘İttihat ve Terakki Cemiyeti ve İran’ adını taşıyan ve M. Volkan Atuk tarafından kaleme alınan Türkçe makalenin Hasan Hazreti ve Ali Rahimizade tarafından Farsça tercümesini oluşturan beşinci bölümde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İran'a yönelik politikaları ‘Meşveret’, ‘Mizân’, ‘Şûra-ı Ümmet’, ‘Kânûn-ı Esâsî’, ‘Tanin’ gazetelerinde kaleme alınan çeşitli yazılarda kronolojik olarak incelenmiştir. Bu bağlamda cemiyetin İran'a yönelik politikalarının seyri ve dönüşümü, söylem çözümlemesi metoduyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna göre başlarda Sünnî-Şîî anlaşmazlığını ortadan kaldırılmaya yönelik bir birliktelik duygusunun vurgulandığı görüşlerde, ilerleyen süreçte – özellikle sınır sorunlarının sanılanın aksine basit olmadığına anlaşılmasının ardından- daha gerçekçi politikalar üretmek durumunda kaldığı ve bu bağlamda dinî söylemler yerine siyasi bir dilin tercih edilerek uyuyan doğunun uyanışı şeklinde bir söylem tercih edildiği ifade edilmektedir.

Altıncı makalenin konusunu Erik-Jan Zürcher'in ‘Turkey: A Modern History’ kitabının dördüncü bölümünün ‘Justice and Development, 2002-2014’ adını taşıyan on yedinci kısmının ‘Adalet ve Kalkınma Partisi (2002-2014)’ adıyla Hasan Hazreti ve Nefise Şükür tarafından yapılan Farsçaya çevirisi oluşturmaktadır. Bu yazıda Türkiye’de gerçekleşen 2002 seçimlerinin analizi, AKP’den önce Türkiye’de hakim olan siyasi yapı ve yine Türkiye’nin politik eksenli coğrafi tasnifi gibi çözümlemelere yer verilmektedir. Ardından AKP’nin dış politikası, Kürt politikası ve yine Ahmet Davutoğlu’nun Stratejik Derinlik kitabı bağlamında bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Makale çevirmenleri olan Hasan Hazreti ve Nefise Şükür, daha önce Zürcher’in söz konusu eserinin tamamını Farsçaya çevirdiklerini ancak bu son kısmın çeşitli gerekçelerle yayınevi tarafından kitaba dâhil edilmemesi üzerine bu çalışmaya dâhil ettiklerini ifade etmektedir (Hazreti vd, 2022, s.122).

Yedinci ve son makalenin konusunu ise Halil İnalçık tarafından kaleme alınan ‘Osmanlı Tarihi Kronolojisi’ adlı çalışmanın Hasan Hazreti ve Muhammed Hüseyin Sadıki tarafından yapılan Farsça çevirisi oluşturmaktadır. Bu bölüm, İrânlı araştırmacıların Osmanlı tarihinin en önemli olaylarına Farsça yazılı bir metinde ulaşabilmelerine olanak sağlamak amacıyla düzenlenmiştir.

Genel hatlarıyla değerlendirdiğimizde özellikle İran’ın Osmanlı Devleti’nde elçilik görevinde bulunan iki önemli şahsiyetin faaliyetlerinin anlatıldığı bölümlerde Osmanlı ve İran arşivlerinden istifade edilmesi bu çalışmaların değerini artıran bir husustur. Yine çalışmada yer alan dört çeviri makaleden üçünün Türkçe olması Türkiye merkezli literatürün İran akademisinde kendisine daha fazla yer bulmasına olanak sağlaması bakımından önem taşımaktadır. Bununla birlikte İstanbul’da yaşayan İrânlıların ve bunların iki ülke ilişkilerinde oynadıkları rollere odaklanılacağı vurgulanan çalışmada özellikle son iki makaleyi oluşturan çevirilerin kitabın başlığıyla bağdaşan bir yönlerinin bulunmayışı da göze çarpan hususlardan bir diğeridir. Tüm bunların yanı sıra iki ülkenin özellikle modern zamanlara yaklaşıldıkça artan etkileşimlerine karşın bu etkileşimin tarih sahasında kendine çok fazla yer bulamadığı göz önüne alındığında bu türden çalışmaların önemi ve değeri kendiliğinden anlaşılacaktır.

Kaynakça

Hazreti, H. ve Diğerleri. (2022). *İrâniyan-ı İstanbul*. Neşr-i Logos.

Hazreti, H. (2021). *Meşrute-yi İran be rivayet-i arşiv-i Osmani*. Neşri Logos.

Hazreti, H. ve Mirbılok, N. (2021). *Mekatebati Mirza Melkem Han (Der Bab-ı Monasebat-ı İran, Osmani ve umur-i beyn’el melel)*. Müessesesi-i İntişarat.

Hazreti, H. ve Mir Rıza, F. S. (2022). *Tarih-i senedi medrese-yi İrâniyan-ı İstanbul*. Pejuheşkede-i Tarih-i İslam.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Murat CELEP

Çatışma Beyanı / Conflict Statement: Yazar bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisinin bulunmadığını, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmiştir.

Etik Beyanı / Ethical Statement: Yazar bu makalede “Etik Kurul İzni”ne gerek olmadığını beyan etmiştir.

Destek ve Teşekkür / Support and Thanks: Yazar bu çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmadığını beyan etmiştir.

Yayımlanan makalede araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'nin editör ve yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.